

УДК 343.2

Зінаїда Кукіна,

канд. юрид. наук,
здобувач наукового ступеню доктора юридичних наук
кафедри кримінального і адміністративного права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ КОРПОРАТИВНОГО ЗЛОЧИНУ

Досліджуються особливості суб'єктів корпоративних злочинів. Суб'єктами корпоративних злочинів виступають юридична особа, відокремлена від фізичних осіб (менеджменту), які управляють її діяльністю, або фізична особа, яка виступає від імені юридичної. У статті розглядаються особливості юридичної особи як суб'єкту злочину в розрізі кримінальної відповідальності.

Ключові слова: корпоративний злочин, кримінальна відповідальність юридичної особи, юридична особа, суб'єкт злочину.

За даними Асоціації сертифікованих експертів із внутрішньофірмового шахрайства в США середньостатистична компанія втрачає за рахунок неправомірних дій співробітників близько 6 % доходу. Кримінальна відповідальність юридичних осіб настає внаслідок скоєння корпоративного злочину. У результаті опитування найбільших компаній світу в 50 країнах, проведеного компанією Price water house Coopers, з'ясувалося, що в середньому через зловживання співробітників вони втрачають близько 2 млн. дол. США на рік. За результатами дослідження 50 % великих компаній (із кількістю працівників понад 1000 осіб) постраждали від корпоративних злочинів.

В останні десятиліття корпоративні відносини зазнали значних змін. Якщо раніше відповідні відносини склалися між двома контрагентами, наприклад продавцем і покупцем в районній крамниці, то зараз ланцюг корпоративних відносин став набагато довший. Люди стали залежні від великих бюрократичних структур, ними маніпулюють представники компаній та посадові особи, з якими у покупців вже не має того особистого зв'язку та довіри, як це було раніше. У зв'язку із цим коло потенційних можливостей для зловживань значно розширилось. Нині можна говорити про те, що потенційне порушення закону може виникнути в чотирьох видах відносин:

Співробітники великих корпорацій можуть порушувати закон, використовуючи своє посадове становище у власних інтересах, надаючи певні послуги за відповідну винагороду у вигляді хабара, матеріальної

подяки за виконані послуги та інших видів «сприяння» вирішенню справи. Наприклад, працівник страхової компанії може надати позитивну оцінку страховому випадку за половину страхової суми при її виплаті клієнту.

У великих та складних за свою структурою корпораціях співробітники можуть непомітно використовувати своє посадове становище та відповідні зобов'язання з метою отримання власної користі. Так відбувається, наприклад, у разі привласнення майна корпорації.

Рівень довіри у відносинах з контрагентом – корпорацією – набагато нижчий за такий рівень у відносинах з контрагентом – приватним підприємцем чи фізичною особою. Якщо певна махінація у стосунках з одноосібним продавцем не може мати місце без його відома, то таке правопорушення може залишитися не поміченим у рамках стосунків із корпорацією. Ситуація, коли для великої компанії мізерна втрата не відіграє жодної ролі, є досить звабливою для її співробітників [1].

Відсутність особистого зв'язку між продавцем і покупцем розширила коло можливостей для професійних зловживань. Великі юридичні компанії, фармацевтичні мережі, організації медичного забезпечення тощо створюють широкі можливості для своїх співробітників зловживати своєю посадою у вигляді медичного шахрайства, протиправного використання юристами та брокерами коштів клієнтів, підміни товару та ін. Такі злочини належать до професійних – одного з видів білокомірцевого злочину, за яку відповідальність несуть фізичні особи – порушники закону.

Як і будь-який інші види злочинів, одним з елементів складу злочину є суб'єкт. Водночас, суб'єкти корпоративних злочинів є дещо особливими. Суб'єктами корпоративних злочинів виступають, юридична особа, відокремлена від фізичних осіб (менеджменту), які управляють її діяльністю, або фізична особа, яка виступає від імені юридичної. Водночас, суб'єкти корпоративних злочинів є дещо особливими.

Якщо з фізичними особами все зрозуміло, то юридичні особи, як суб'єкти кримінальної відповідальності за корпоративні злочини потребують особливої уваги. Ідеї про те, що корпорації не можуть бути суб'єктами кримінального права через відсутність у них справжньої юридичної волі вже давно застаріли. Сьогодні у компаній є правосуб'єктність володіти майном та товарами від власного імені, а не від імені її представників, а також користуватися власними правами та виконувати відповідні обов'язки. Так само як і фізичні особи, компанії є правоздатними особами та можуть виражати моральні судження [1]. Крім того, корпораціям притаманний етос, який надає їм унікального характеру та відрізняє від осіб, які управляють або працюють в корпорації [2]. Верховний суд США виніс рішення в якому зазначив, що корпорації мають право виражати окрему незалежну думку та моральні судження, а їхнє право на свободу слова не може бути обмежено без належного для цього державного інтересу [3].

Як тільки в теорії та на практиці юридичних осіб визнали суб'єктами кримінального права, виникло питання, чи всі юридичні особи можуть нести кримінальну відповідальність. Деякі автори вважають, що застосування виключень може призвести до дискримінації та порушення принципу рівності. На нашу думку, таке твердження є дещо безпідставним, адже виключення щодо притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб існують. Отже, якщо представники державних владних органів мають імунітет від кримінальної відповідальності, то чому відповідні державні установи не повинні користуватися відповідним захистом. В той же час для уникнення плутанини юридичні особи, які не мають чинного юридичного статусу, перебувають в процесі банкрутства, злиття або поглинання повинні нести кримінальну відповідальність тільки після остаточного визначення їхньої правосуб'єктності [4].

В різних юрисдикціях коло корпоративних утворень, які можуть бути суб'єктами відповідальності має певні особливості. В деяких державах закон вказує лише на ті ком-

панії, які можуть нести корпоративну відповідальність тільки за певних умов. В інших юрисдикціях закон визначає конкретні види юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами злочину. В третіх країнах існує змішаний підхід до визначення кола таких суб'єктів.

Законодавці зарубіжних країн називають юридичних осіб по-різному – корпорація, компанія, об'єднання, організація, підприємство, асоціація, спілка, товариство, установа і т.д.), – але в основному застосовують кримінальні норми як до комерційних, так і до некомерційних юридичних осіб.

У Франції законодавці використали свободу утворення асоціацій, коли вирішували, чи можуть некомерційні юридичні особи притягатися до кримінальної відповідальності. Було вирішено, що некомерційний характер не повинен звільняти компанію від відповідальності, якщо вона вчинила злочин, адже це буде порушенням принципу рівності та права на вільне створення будь-яких організацій [5]. Таким чином будь-яка прибуткова чи неприбуткова юридична особа може бути відповідальною за скоєння злочину відповідно до кримінального права Франції. Отже асоціації, фонди, партії, синдикати/спілки несуть кримінальну відповідальність, адже вони є власниками майна (фінансів), яке може бути використане в протизаконних цілях або вони можуть використати інформацію, отриману від їхніх членів з метою порушення закону [6].

В Англії відповідно до Закону про інтерпретацію 1978 р. (Interpretation Act) суб'єктами кримінальної відповідальності виступають корпорації, якщо інше не передбачено законом. Особливий режим мають англійські синдикати. В 1871 р. синдикати не отримали статусу пасивного суб'єкту злочину (жертви), а підставами для подання позову проти них були фактично підстави для подання відповідних позовів проти їхніх довірених осіб. В 1901 р. англійський суд вирішив, що синдикати можуть бути суб'єктами кримінальної відповідальності. На думку суду, якщо закон визнає право синдикатів володіти майном та здійснювати дифамацію, тоді такі юридичні особи повинні нести кримінальну відповідальність за свої правопорушення [7]. Через масштабну хвилю протестів англійський парламент в 1906 р. змушений був надати синдикатам імунітет від кримінальної відповідальності. На сьогодні вони так і залишаються приватними юридичними особами які не несуть кримінальної відповідальності [6].

На відміну від Англії законодавці США в 1922 р. вирішили, що професійні спілки можуть нести кримінальну відповідальність. В

справі *United Mine Workers v. Coronado Coal* Верховний суд США вирішив, що профспілки можуть порушувати кримінальні закони в ході своєї діяльності, а отже повинні нести кримінальну відповідальність [8]. Суд пояснював своє рішення тим, що профспілки розпоряджаються великими сумами грошей та налічують сотні тисяч членів, а отже вони мають достатньо ресурсів для потенційного скоєння злочинів та повинні бути суб'єктами кримінальної відповідальності. Крім того, жертви таких правопорушень не мають змоги подавати позови проти кожного члену профспілки окремо з метою відшкодування нанесеної шкоди.

Більшість юрисдикцій звільняють від кримінальної відповідальності державні установи. Відповідно до ст. 121-2 Кримінального кодексу Франції всі юридичні особи, за виключенням держави, несуть кримінальну відповідальність [5]. Франція поширює таке виключення на деякі територіальні спільноти під час виконання ними державних функцій, які не можуть бути делегованими приватним юридичним особам.

В країнах загального права існує правило згідно з яким «Король не може зробити нічого поганого». В Англії держава, уряд та міністерства не є суб'єктами кримінальної відповідальності за злочини відповідно до загального права. Тим не менш, закони можуть визнавати Корону відповідальною за інші злочини [9]. В США Модельний кримінальний кодекс звільняє від кримінальної відповідальності юридичних осіб, створених урядовими органами для виконання завдань уряду.

Питання щодо визнання юридичних осіб без визначеного юридичного статусу суб'єктами кримінальної відповідальності вирішується по-різному в різних юрисдикціях. Французький кримінальний кодекс не визнає здатності юридичних осіб без правового статусу нести кримінальну відповідальність. В країнах загального права незареєстровані або неінкорпоровані юридичні особи несуть кримінальну відповідальність так само як і юридичні особи з визначеним правовим статусом (зареєстровані та інкорпоровані). Таким чином, в Англії концепція юридичної особи відноситься до таких асоціацій. [10] В США відповідно до загального правила якщо законом затвердженням Конгресом не передбачено інше, то товариства (*partner ships*) або спільні підприємства не несуть кримінальну відповідальність, тому що у них немає окремої від їхніх учасників правосуб'єктності [11].

В той же час відповідно до федерального законодавства, концепція «особи» включає

товариства та інші схожі види юридичних осіб [12]. В Федеральних директивах з призначення покарання США міститься список організацій, які підпадаю під відповідне регулювання. Організацією визнається «будь-яка особа, яка не є фізичною». Визначення поширюється на корпорації, товариства, асоціації, акціонерні товариства, спілки, трасти, пенсійні фонди, організації без створення юридичної особи, урядові і політичні підрозділи та неприбуткові організації [13].

З іншого боку, корпорації та товариства, які проходять процедуру визнання неплатоспроможності та трансформації (злиття, поглинання) несуть кримінальну відповідальність у більшості юрисдикцій. У Франції відповідні накладені штрафи можуть бути сплачені до закінчення процедури ліквідації корпорації [5]. В США діє таке саме правило. Якщо корпорація проходить кризу процедуру злиття іншою, відповідальність перейде до новостворених компанії, яка буде нести відповідальність [14]. Суди визнали, що корпорації в процесі банкрутства можуть бути визнані відповідальними, адже корпорації продовжують існувати з метою сплати боргів, задоволення вимог та виконання зобов'язань [15].

В Німеччині корпорації та інші правосуб'єктні юридичні особи є автономними суб'єктами права та користуються такими самими правами як і фізичні особи [16]. Відповідальність корпорацій, підприємств, підприємців, асоціацій та інших юридичних осіб визнається відповідно до адміністративного права. Водночас юридичні особи публічного права і місцеві спільноти можуть нести відповідальність згідно з адміністративно-кримінальним правом [16].

Порівнюючи різні підходи країн до визначення суб'єктів кримінальної відповідальності юридичних осіб найбільш вдалою здається американська. В США закон пропонує найбільш чіткий та широкий список юридичних осіб, які несуть кримінальну відповідальність, що сприяє економії часу та коштів на розгляд відповідних суперечностей в судах під час визначення правосуб'єктності тієї чи іншої компанії. Водночас до таких юридичних осіб додаються такі, які проходять процес трансформації, але не звільняються від відповідальності за скоєні злочини тільки через технічні перешкоди.

Європейські системи більш обмежувальні, через що менш ефективні. Законодавство не надає вичерпного списку юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами відповідальності. Крім того правило не визнавати відповідальність компаній в процесі трансформації порушує принципи рівності та справедливості.

З суб'єктом злочину тісно пов'язані види корпоративної відповідальності. Її можна розділити на два види – об'єктивну відповідальність (*strict liability*) та субститутивну відповідальність (*vicarious liability*) – однієї особи за дії іншої. В першому випадку відповідач повинен безпосередньо здійснювати злочинні дії. В той же час вимога щодо наявності у такого відповідача безпосередньої вини (*mens rea*) – відсутня. В другому випадку, закон не вимагає прямої участі відповідача в злочинному діянні, як підставу для притягнення до відповідальності, натомість накладає на нього відповідальність за дії чи бездіяльність інших осіб. Крім того, працедавець несе відповідальність за дії своїх працівників, навіть коли вони здійснили злочин за необережністю.

За загальним правилом в теорії кримінального права субститутивна відповідальність не визнається. Кримінальна відповідальність настає тільки тоді, коли наявні обидві складові злочину – злочинне діяння (*actus reus*) та вина (*mens rea*), а особа може бути притягнута до відповідальності тільки тоді, коли вона є відповідальною за настання обох елементів – злочинної дії та вини в її настанні. Таким чином, відповідальність управління компанії за злочинні дії своїх працівників є скоріше виключенням із правил кримінальної відповідальності.

В англійському праві таке виключення виникає, коли під *actus reus* маються на увазі як фізичні дії працівника (який здійснює злочин), так і юридичні дії працедавця. Наприклад, дії водія є прикладом виключно фізичної діяльності, яку він здійснює за кермом свого автомобілю. Але, коли касир в крамниці приймає гроші як сплату за товари – це тільки фізичний вияв процесу продажу. Для того, щоб товари були продані, власник крамниці повинен надати юридичного змісту процедурі продажу, у вигляді отримання певних ліцензій (дозволів). Таким чином, власник продає товари в той час, як касир бере за них гроші. Так само тільки власник певних прав може дозволити хз використовувати (передати ліцензію), щоб така дія мала юридичну силу. Таким чином, працедавець також повинен нести відповідальність в разі скоєння злочину в межах його компанії. Отже субститутивна відповідальність, як виключення, найчастіше застосовується в сфері корпоративних правопорушень, де власники/менеджмент компанії часто розділяють вину за злочин, скоєний діями своїх підлеглих.

В Сполучених Штатах субститутивна відповідальність застосовується до злочинів, скоєних без злочинного умислу, а та-

кож не викликаючих покарання у вигляді ув'язнення. Це пов'язано з тим, що публічний інтерес переважає приватний, а субститутивна відповідальність застосовується для того, щоб стимулювати працедавців краще слідкувати за своїми працівниками та застосовувати до них більш суворі правила для уникнення шкідливих наслідків як для компанії, так і для оточуючого середовища. Наприклад, у справі *Commonwealth v. Koczvara* відповідачем виступав ліцензований власник ресторану, який звинувачувався в продажі алкогольних напоїв неповнолітнім особам [17]. Суди в основному накладають кримінальну відповідальність на працедавців (власників) за злочинну поведінку їхніх підлеглих навіть якщо перші не знали про такі дії останніх та відповідно не мають вини в такому злочині. Виключенням з цього правила була справа *State v. Guminga* в якій власника бару, в якому офіціантка подавала алкогольні напої неповнолітнім особам було звільнено від кримінальної відповідальності та присуджено лише цивільний штраф [18].

Можна зробити висновок, що суб'єкт корпоративного злочину – юридична особа – має певні особливості поряд із фізичною особою, яка раніше вважалася єдиним можливим варіантом з точки зору кримінального злочину. Незважаючи на широке застосування інституту корпоративної кримінальної відповідальності в багатьох юрисдикціях, не всі теоретики та практики визнають юридичну особу здатною скоїти злочин та нести відповідальність. Тим не менше, практика доводить, що кримінальна відповідальність юридичної особи за скоєний нею злочин є набагато ефективнішою, ніж покарання однієї фізичної особи, яка має стосунок до такого корпоративного злочину.

Список використаних джерел:

1. Lawrence Friedman, In Defense of Corporate Criminal Liability, 23 Harv. J.L. & Pub. Pol'y 833, 846 (2000)
2. Pamela H. Bucy, Corporate Ethos: A Standard for Imposing Corporate Criminal Liability, 75 Minn. L. Rev. 1095, 1099 (1991)
3. Bank of Boston v. Bellotti, 435 U.S. 765, 787-95 (1978)
4. Criminal Liability Of Corporations—Comparative Jurisprudence Anca Iulia Pop, – Michigan State University College of Law, – Report, – 2006 – 60 p.
5. Code Penal, – art. 121-2
6. Streteanu & Chirita, supra note 9, at 89 (for example, information could be used to commit libel or treason)
7. Taff Vale RR. Co. v. Amalgamated Society of RR. Servants, [1901] A.C. 426.
8. Case Workers v. Coronado Coal, – 259 U.S. 344 (1922)

9. Leigh, *supra* note 23 at 18
10. Interpretation Act 1978, Ch. 30, Sch. 1 (Eng.)
11. U.S. v. A& P Trucking Co., 358 U.S. 121, 128
12. Wise, *supra* note 65, at 393; 49 U.S.C. 303(a); 18 U.S.C. §1
13. U.S. Sentencing Guidelines Manual, 18 U.S.C.S. Appx. § 8A1.1 (2005)
14. U. S. v. Alamo Bank of Texas, 886 F.2d 828, 830 (5th Cir. 1989)
15. Melrose Distillers Inc. v. U.S., 359 U.S. 271, 273 (1959); See also Lederman, *supra* note 73, at 641.
16. Hirsch, *supra* note 39, at 54
17. Commonwealth v. Koczvara 155 A.2d 825 (1959)
18. State v. Guminga 395 N.W.2d 344 (1986)

Исследуются особенности субъектов корпоративных преступлений. Субъектами корпоративных преступлений являются юридические лица, отделенные от физических лиц (менеджмента), которые управляют деятельностью компании, или физическое лицо, выступающее от имени юридического. В статье рассматриваются особенности юридического лица как субъекта преступления в разрезе уголовной ответственности.

Ключевые слова: корпоративный преступление, уголовная ответственность юридического лица, юридическое лицо, субъект преступления.

We research the features of subjects of corporate crimes. Corporate criminals is a legal entity, which is separate from its individuals (management, employees, representatives) that govern its activities, or an individual acting on behalf of. The article deals with the peculiarities of the legal person as the perpetrator in the context of criminal liability.

Key words: corporate crime, corporate criminal liability, legal entity, perpetrator.

